

МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Атаниязов Жасурбек Хамидович,

Тошкент молия институти кафедра мудири,

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

E-mail: jasurbek156@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада миллий иқтисодиётни ривожлантиришнинг долзарб масалалари, пандемиянинг иқтисодий ривожланишига таъсири ҳамда пандемия шароитида мамлакатимизда макроиқтисодий барқарорлик ва иқтисодий ўсишни сақлашга хизмат қилган асосий омиллар таҳлил этилган. Шунингдек, глобал иқтисодиётда инқирозли ҳолатнинг шаклланиши, пандемия ва бошқа глобал хавф-хатарлар шароитида макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш борасида илмий таклиф ва тавсиялар келтирилган.

Калим сўзлар: экспорт, инфляция, ялпи ички маҳсулот, халқаро савдо, туризм, капитал, ялпи талаб ва ялпи таклиф, инвестиция, инсон капитали.

ABSTRACT

This article analyzes current issues of the development of the national economy, the impact of the pandemic on economic development and the main factors that contributed to maintaining macroeconomic stability and economic growth in the country during the pandemic. There are also scientific proposals and recommendations for ensuring macroeconomic stability in the face of a crisis in the global economy, a pandemic and other global threats.

Key words: export, inflation, gross domestic product, international trade, tourism, capital, aggregate demand and aggregate supply, investment, human capital.

КИРИШ

Маълумки, сўнгги йилларда мамлакатимизда ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан янгилаш, юқори технологияли қайта ишлаш тармоқларини қўллаб-қувватлаш, иқтисодиёт тармоқлари учун самарали рақобатбардош муҳитни шакллантириш, ички ва ташқи бозорларда миллий товарларнинг рақобатбардошлигини таъминлаш, иқтисодиётда энергия ва ресурслар сарфини камайтириш, экспорт таркибини ва географиясини диверсификация қилиш, шунингдек иқтисодиёт тармоқлари ва ҳудудларнинг экспорт салоҳиятини кенгайтириш ва шу орқали миллий иқтисодиётни барқарор ривожлантиришга қаратилган иқтисодий ислоҳотлар фаол равишда амалга оширилмоқда.

Мазкур ҳолатни қуйидаги долзарб масалалар билан изоҳлаш мумкин: биринчидан, миллий иқтисодиётни барқарор ривожланишини таъминлаш, унинг тармоқларида ишлаб чиқариш суръатларининг ўсишига эришиш мамлакатнинг халқаро рақобатбардошлигини оширишнинг муҳим омили ҳисобланади; иккинчидан, жаҳон бозоридаги кескин рақобатлашув шароитида миллий ишлаб чиқарувчиларнинг юқори сифатли ва рақобатбардош маҳсулотлар билан жаҳон бозорларига чиқишини фаоллаштириш зарурияти; учинчидан, илмий сиғими юқори бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқаришга қаратилган тенденцияларнинг ривожланиши ва шунга мувофиқ тарзда саноат тармоқларида ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан янгилаш жараёнларида миллий иқтисодиёт доирасида доимий равишда замонавий технологиялар ҳамда инновацияларни яратиш ва жорий этишни талаб қилади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганларидек, “Алоҳида таъкидлаш лозимки, Янги Ўзбекистон модернизациялашган иқтисодиётга таянади. Бундай иқтисодиётни шакллантириш учун ундаги давлат иштирокини камайтириш, хусусий мулк ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва унинг ролини янада кучайтириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожини рағбатлантиришга қаратилган институционал ва таркибий ислоҳотларни давом эттириш зарур [1].

Миллий иқтисодиётни барқарор ривожлантириш кўп жиҳатдан иқтисодиёт тармоқ ва соҳаларини техник ва технологик жиҳатдан янгилаш, юқори технологияли қайта ишлаш тармоқларини барпо этиш бўйича қулай шарт-шароитларни яратиш билан бевосита боғлиқдир. Шу боисдан, мамлакатимизда

иқтисодиётнинг барқарор ривожланиши учун иқтисодиёт тармоқларининг ролини, айниқса уларнинг юқори қўшимча қийматли тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш салоҳиятини оширишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Мазкур жараёнда асосий эътибор берилиши бўлган муҳим жиҳатлар яратилган макроиқтисодий муҳитга, яъни инфляциянинг белгиланган меъёри, солиқ даражаси, молиявий ресурсларни жалб этиш имконияти ва улардан самарали фойдаланиш ҳолати, миллий валюта курсининг ўзгариш динамикаси ҳамда ташқи иқтисодий фаолиятни ташкил этишга боғлиқ бўлади.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР ШАРҲИ

Глобаллашув шароитида миллий иқтисодиётни ривожлантиришнинг асосий шарт-шароитлари ва хусусиятлари, унга таъсир кўрсатувчи омиллар кўплаб хорижий ва маҳаллий иқтисодчи олимлар томонидан махсус илмий тадқиқот сифатида ўрганилган бўлиб мазкур тадқиқотлар муҳим илмий ёндошувларга эгадир. Жумладан, барқарор ривожланиш масалалари D.Meadows[8], E.Daley[3], J.Harris[6], R.N.Solow[11], Л.Мельник[13] асарларида тадқиқ этилган бўлиб, улар томонидан “барқарор ривожланиш” тушунчасининг умумий тавсифини ва уни таъминлашнинг усуллари ҳамда мумкин бўлган йўллари келтирилган. Шунга қарамай, барқарор ривожланиш мақсадларини амалий жорий этиш учун зарур бўлган омиллар ва шарт-шароитлар етарлича таҳлил қилинмаган.

Классик иқтисодчи олимлардан А.Смит ва Д.Рикардоларнинг тадқиқотлари миллий иқтисодиётни барқарор ривожлантиришнинг асосий иқтисодий назарияларига бағишланган бўлса, бошқа қатор иқтисодчи олимлар миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини ошириш ва уни ривожлантиришнинг замонавий тенденциялари ва хусусиятлари борасида илмий тадқиқотлар олиб боришган[12, 9].

Л.Вальрас[7], Ж.Р.Хикс[4], П.Самуэльсон[10] каби таниқли хорижий иқтисодчилар мукамал рақобат шароитида бозор мувозанатини таъминлашга бағишланган асарларида барқарор ривожланиш муаммоларини тадқиқ этишган.

Мамлакатимиз иқтисодчиларидан А.Вахабов миллий иқтисодиётни барқарор ривожлантиришда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ҳамда барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашнинг муҳим омиллари борасида қатор тадқиқотлар олиб борган.[2] Шунингдек, маҳаллий олимлардан А.Исаджанов барқарор ривожланиш мақсадлари, устувор йўналишлари ва долзарб вазифалари борасида тадқиқотлар олиб борган ҳолда барқарор ривожланиш учун зарурий

шароит яратишга қаратилган чора-тадбирлар юзасидан илмий тавсиялар ишлаб чиққан.[5]

Жаҳон иқтисодиёти глобаллашуви шароитида қутилмаган иқтисодий ўзгаришлар шароитида миллий иқтисодиётларнинг ривожланишига салбий таъсир этувчи омилларни тадқиқ этиш долзарб масала ҳисобланади.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Қулай макроиқтисодий муҳит билан миллий иқтисодиётнинг барқарор ривожланиши ўртасидаги ўзаро боғлиқликнинг мавжудлиги замонавий назарияларнинг асосий ёндошувларига тўлиқ мос келган ҳолда бир қатор амалий тадқиқотларда ўз исботини топган. Шу боисдан, миллий иқтисодиётни барқарор ривожлантиришдаги асосий кўрсаткичлардан бири бўлиб, макроиқтисодий мувозанатни таъминланишининг юқори даражасига эришиш ҳисобланади.

Бизга маълумки, миллий иқтисодиётнинг ривожланиш ҳолатини ифодаловчи кўрсаткичлардан асосийси мамлакатда яратилган ялпи ички маҳсулот бўлиб, унинг ўсиш суръатлари орқали бевосита иқтисодий ривожланиш ҳолатини баҳолаш мумкин.

Сўнгги йилларда мамлакатимизда макроиқтисодий барқарорликни янада мустаҳкамлаш ва юқори иқтисодий ўсиш суръатларини сақлаб қолиш борасида амалга оширилган муҳим чора-тадбирлар, хусусан 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг қабул қилиниши ва унда иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштириш бўйича устувор вазифаларнинг белгиланиши натижасида миллий иқтисодиёт тармоқларида юқори натижаларга эришилмоқда. Жумладан, мамлакатимизда ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) ишлаб чиқариш ҳажми 2022 йил якунларига кўра 888,3 трлн. сўмни ташкил этган ҳолда 2021 йилга нисбатан 153,7 трлн. сўмга ошди.

Ушбу натижага иқтисодиётнинг барча тармоқларида ислохотларнинг тизимли ва изчиллик билан амалга оширилиши туфайли эришилди. Хусусан, ички ва ташқи бозорлардаги талаблар асосида ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан янгилаш, принципиал жиҳатдан янги маҳсулот ва технология турларини ўзлаштириш жараёнларининг изчил амалга оширилганлиги, иқтисодиётда энергия ва ресурслар сарфини камайтириш, ишлаб чиқаришга энергия тежайдиган технологияларни кенг жорий этиш ва меҳнат унумдорлигини ошириш ҳисобига миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлиги ошди.

Жадвал

2018-2022 йилларда Ўзбекистонда асосий макроиқтисодий кўрсаткичларнинг ўзгариши[14]

Кўрсаткичлар	2018 йил	2019 йил	2020 йил	2021 йил	2022 йил
Ялпи ички маҳсулот (млрд. сўм)	424 728,7	529 391,4	602 193,0	734 587,7	888 341,7
Инфляция даражаси (ўсиш суръати) ўтган йилнинг декабр ойига нисбатан (фоизда)	14,3	15,2	11,1	10,0	12,3
Саноат маҳсулоти (млрд. сўм)	235 340,7	322 535,8	368 740,2	451 633,9	551 050,9
Истеъмол товарлари (млрд. сўм)	83 512,6	110 321,0	129 348,6	152 042,8	197 892,7
Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги (млрд. сўм)	195 095,6	224 265,9	261 892,2	317 781,6	364 522,8
Асосий капиталга киритилган инвестициялар (млрд. сўм)	124 231,3	195 927,3	210 195,1	244 962,6	269 857,5
Қурилиш ишлари (млрд. сўм)	51 129,3	71 156,5	88 130,3	107 447,6	130 767,1
Хизматлар, жами (млрд. сўм)	150 889,8	193 697,8	219 978,5	283 301,6	357 554,5
Ташқи савдо айланмаси (млн. АҚШ. долл.)	33 429,9	41 751,0	36 256,1	42 071,6	50 008,4
Экспорт (млн. АҚШ. долл.)	13 990,7	17 458,7	15 102,3	16 610,6	19 309,1
Импорт (млн. АҚШ. долл.)	19 439,2	24 292,3	21 153,8	25 461,0	30 699,3

Статистик маълумотларга эътибор қаратадиган бўлсак, 2022 йилда ялпи ички маҳсулот ҳажми 2018 йилдагига нисбатан қарийб икки баробарга ошган ҳолда 888,3 трлн. сўмни ташкил этди. Миллий иқтисодиётнинг барқарор ривожланишини таъминлашда мамлакат саноати етакчи ўрин тутди. Хусусан,

саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш умумий ҳажми сўнгги йилларда барқарор ўсиш суръатларига эга бўлди, жумладан мазкур кўрсаткич 2022 йилда 551 трлн. сўмни ташкил этгани ҳолда 2017 йилга нисбатан 315,7 трлн. сўмга ошган. Бу жараёнда мамлакатимизда саноат салоҳиятини ривожлантириш, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилашга доир тармоқ дастурлари доирасида амалга оширилган чора-тадбирлар муҳим аҳамият касб этди.

Сўнгги йилларда мамлакатимизда макроиктисодий барқарорлик ва иқтисодий ўсишни сақлашга хизмат қилган асосий омиллар сифатида қуйидагиларни қайд этиш мумкин:

- иқтисодиёт тармоқ ва соҳаларида ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан янгилаш ишларини фаол тарзда олиб борилганлиги ҳамда юқори технологияли ишлаб чиқаришларни ташкил этилганлиги;

- ташқи савдони эркинлаштириш ҳамда валюта сиёсати барқарорлигини таъминлаш борасидаги чора-тадбирларнинг самарали тарзда амалга оширилганлиги;

- молия, пул-кредит сиёсати бўйича таъсирчан механизмларнинг амалиётга татбиқ этилганлиги;

- хусусий секторни ривожлантириш бўйича имтиёзли режимларнинг жорий қилинганлиги;

- барқарор олтин-валюта заҳирасининг шакллантирилганлиги;

- пухта ўйланган ташқи қарзлар сиёсатини амалга ошириш ҳамда жалб қилинган хорижий инвестиция ва кредитлардан самарали фойдаланиш асосида маблағларни истиқболли лойиҳаларни амалга оширишга йўналтирилганлиги;

- ташқи иқтисодий фаолиятни рағбатлантириш, етакчи халқаро ва хорижий молиявий институтлар билан алоқаларни кенгайтириш борасида муҳим ислохотларнинг амалда қўлланилганлиги ва бошқалар.

Қайд этиш жоизки, мамлакатимизда саноат маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш, саноат тармоғида фаолият юритаётган хўжалик юритувчи субъектларни рағбатлантириш ҳамда ЯИМ таркибида саноатнинг улушини ошириш бўйича бир қатор ижобий натижаларга эришилмоқда. Жумладан, 2022 йилда саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми олдинги йилга нисбатан сезиларли даражада ошган. Миллий иқтисодиётда саноатнинг ривожланиш хусусияти саноатнинг қайта ишлаш тармоқларида фондлар қайтими ва меҳнат унумдорлигининг жадал ўсиш тенденциясига эришганлиги билан изоҳланади.

Сўнгги йилларда амалга оширилган ислохотлар туфайли саноат бўйича меҳнат унумдорлигининг жадал ўсишига эришилди. Бунга биринчи навбатда,

экспорт қилувчи корхоналарни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш ва уларнинг барқарор фаолиятини таъминлаш, инвестицион фаолликни ошириш, ишлаб чиқаришга энергия тежайдиган технологияларни кенг жорий этиш, ташқи иқтисодий фаолиятни эркинлаштириш борасида амалга оширилган чора-тадбирлар сабаб бўлди. Мамлакатимизда ташқи иқтисодий фаолиятни ривожлантиришга қаратилган таъсирчан чора-тадбирларнинг амалга оширилиши натижасида тадбиркорлик субъектларининг жаҳон бозорларига чиқишига қулай шароит яратилди ва бу жараён миллий иқтисодиётнинг барқарор ривожланишига ижобий таъсир кўрсатмоқда. Чунки, миллий иқтисодиётнинг ривожланишида унинг ташқи дунё билан алоқалари ҳолати, мамлакатнинг халқаро молия муносабатларидаги иштироқи муҳим ўрин тутди. Мамлакатнинг халқаро молия муносабатларидаги иштирокининг кучайишида халқаро молия муносабатларини амалга ошириш механизмларини самарали тарзда ташкил этиш билан узвий боғлиқдир[2].

МУҲОКАМА

Ҳозирги кунда мамлакатимизда ишлаб чиқарилган, қайта ишланган маҳсулотларнинг жаҳон бозорларидаги улуши сезиларли бўлса-да, уни янада ошириш имкониятлари мавжуд. Миллий иқтисодиётнинг экспорт салоҳиятини ривожлантириш ва унинг маҳсулот таркибини диверсификация қилиш иккита ўзаро алоқадор бўлган омиллар гуруҳи орқали белгиланади. Бир томондан бу табиий ресурслар соҳасидаги қиёсий устунликлар билан тавсифланган статик омиллар бўлиб уларнинг таъсири натижасида кейинчалик юқори технологик ва юқори даражада қайта ишланган маҳсулотларга эътиборни кучайтиришга имкон яратилади. Бошқа томондан бу инновациялар ва илмий-техник ютуқлар билан боғлиқ бўлган динамик равишда ўзгариб турадиган рақобат устунлиги омиллари ҳисобланади. Мазкур омилларнинг биргаликда узвий ҳаракати натижасида миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини ошириш, экспортнинг барқарор ўсишини ва умуман иқтисодиёт ривожидан рағбатлантирувчи таъсирни таъминлашга эришилади.

Қайд этиш лозимки, мамлакатимизнинг ташқи иқтисодий фаолияти ва жаҳон хўжалигига интеграцияси мажмуи аниқ белгиланган мақсадлар ҳамда уларни амалга оширишга қаратилган асосий тадбирларни ўз ичига олади. Бунинг учун аввало миллий иқтисодиётнинг кучли экспорт бўғинини ташкил этувчи ва унинг жаҳон бозорида муносиб ўринни эгаллашини таъминловчи тармоқларни аниқлаш, шунингдек, иқтисодиётнинг экспорт соҳасида давлат томонидан қўллаб-қувватлаш усулларида кенг фойдаланиш лозим.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб қилиб айтганда, миллий иқтисодиётнинг барқарор ривожланишини таъминлаш борасида сўнгги йилларда мамлакатимиз ҳукумати томонидан амалга оширилаётган кенг қамровли ислоҳотлар иқтисодий ўсишнинг барқарор пойдевори сифатида хизмат қилмоқда. Жаҳон иқтисодиётида пандемиянинг салбий таъсирлари ҳали тўлиқ бартараф бўлмаганлигини ҳисобга олган ҳолда, миллий иқтисодиётнинг яқин истиқболда барқарор юқори ўсиш суръатларини таъминлашда қуйидаги йўналишлар бўйича чора-тадбирларни янада фаоллаштириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

– миллий иқтисодиёт тармоқларида ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник янгилаш ва диверсификация қилиш ишларини янада фаол давом эттириш;

– саноатда юқори қўшилган қийматга эга бўлган маҳсулотлар турини кенгайтириш ва сифат жиҳатидан рақобатбардошлик даражасини ошириш;

– инсон капиталига инвестициялар киритишни фаоллаштириш орқали истиқболда илмий сиғими юқори бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқариш кўламини кенгайтириш;

– иқтисодиёт тармоқларида фаолият юритувчи корхоналарнинг экспорт ва импорт тузилмасини, уларнинг ишлаб чиқариш салоҳиятини ривожлантириш ҳамда экспорт таркибини диверсификациялашга қаратилган чора-тадбирларни фаоллаштириш;

– фаол инвестиция сиёсатини олиб бориш орқали муҳим стратегик аҳамиятга молик лойиҳаларни амалга ошириш, шунингдек хорижий капитални аввало моддий экспортга йўналтирилган ва импорт ўрнини босувчи ишлаб чиқаришга жалб қилиш;

– миллий иқтисодиётнинг барқарор ривожининг муҳим омили сифатида янги иш ўринларини яратиш орқали аҳолининг бандлик даражасини ошириш ҳамда мазкур жараёнда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ролини оширишга қаратилган чора-тадбирларни янада рағбатлантириш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: “O‘zbekiston” нашриёти, 2021. 138 б.
2. Атаниязов, Ж. Х., & Алимардонов, Э. Д. Халқаро молия муносабатлари» Тошкент-2014. УФМЖ., Дарслик, 279, 280.
3. Вахабов А. Иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашни методологик жиҳатлари // “Ўзбекистон иқтисодиётини институционал ривожлантириши: ютуқлар, муаммолар, ечимлар” номли анжуман материаллари. -Т.: ТДИУ, 2016 йил 12 март.
4. Daley E. (1996) *Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development*, Boston, Massachusetts: Beacon Press.
5. John R. Hicks. *A Theory of Economic History (Oxford Paperbacks) 1st Edition*. 1969. 181 p.
6. Isadjanov, Abduvali (2018) "The sustainable development goals: priority directions and actual tasks," *The Light of Islam: Vol. 2018: Iss. 1, Article 20*.
7. Harris J. (2000) *Basic principles of sustainable development*. Medford, Massachusetts: Tufts University. 26 p.
8. Leon Walras. *Elements of Pure Economics, or The Theory of Social Wealth*. Orion Editions (March 1, 1984). 620 p.
9. Meadows D., Randers J., Meadows D. (2004). *Limits to growth: The 30-year update*. Chelsea Green Publishing. 338 p.
10. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Избранное / Д. Рикардо. - М.: Эксмо, 2007. 960 с.
11. Самуэльсон, П. Экономика. М.: Прогресс.-1964.-С.-780.
12. Solow R.N. (1956). *A contribution to the theory of economic growth*. *The Quarterly Journal of Economics*, vol. 70, issue 1, pp. 65-94.
13. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. - М.: Эксмо, 2007. - 960 с.
14. Устойчивое развитие: теория, методология, практика: учебник / Под ред. Л.Г. Мельника. - Сумы: Университетская книга, 2009. - 1230 с.
15. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги статистика агентлиги маълумотлари.